

KAMIL FRĄCZKIEWICZ
Instytut Pamięci Narodowej
Oddział we Wrocławiu
<https://orcid.org/0000-0001-9055-1778>

„DOSTATEK NIEDOSTATKU” – DOKUMENTY ORAZ PRASA KPD W BADANIACH NAD HISTORIĄ TEGO UGRUPOWANIA NA ŚLĄSKU W LATACH 1919–1933

„ABUNDANCE OF SCARCITY”: DOCUMENTS AND PRESS OF KPD IN RESEARCH ON HISTORY OF THIS PARTY IN SILESIA IN 1919–1933

ABSTRACT: The paper presents the source materials produced by the members of Communist Party of Germany (Kommunistische Partei Deutschlands, KPD) in Silesia in 1919–1933. The author analysed the party documents and assessed their contents and completeness. Changes in the volume of source material thorough the discussed period were pointed out and its uneven chronological distribution was explained. Qualitative changes in the contents of the documents, related to the organisational evolution of the party, were also addressed. Finally, the specificity of the communist press was analysed and compared with the documents issued by KPD.

KEYWORDS: history, Communist Party of Germany (KPD), Silesia, Germany, communism, 20th century, source sciences

Komunistyczna Partia Niemiec (Kommunistische Partei Deutschlands – KPD) funkcjonowała w latach 1919–1956¹ i przez ten okres przez jej szeregi przewinęły

¹ Komunistyczna Partia Niemiec powstała oficjalnie 1 I 1919 r., a jej legalne funkcjonowanie na niemieckiej scenie politycznej trwało do 1933 r., kiedy to po dojściu do władzy nazistów została ona w wyniku represji zepchnięta do działalności konspiracyjnej. KPD działała w podziemiu do 1945 r., będąc stale obiektem prześladowań reżimu narodowosocjalistycznego. W 1945 r. partia ta powróciła na scenę polityczną, kierowana przez działaczy powracających z emigracji (głównie ze Związku Radzieckiego) oraz członków, którzy przetrwali nazistowskie represje skierowane przeciwko ruchowi komunistycznemu w kraju. W 1946 r. KPD została w Radzieckiej Strefie Okupacyjnej połączona odgórnie z Socjaldemokratyczną Partią Niemiec (Sozialdemokratische Partei

się tysiące działaczy². W apogeum jej znaczenia, na początku lat 30. XX w., ugrupowanie to cieszyło się poparciem milionów wyborców i było jednym z najistotniejszych na niemieckiej scenie politycznej³. Miejsce zajmowane przez KPD oraz struktury, które partia ta zbudowała w całym kraju, sprawiają, że przed naukowcami chcącymi prześledzić jej historię i działalność pojawia się tyleż interesujące, co żmudne zadanie prześledzenia rozmaitego materiału źródłowego i zmierzenie się z różnymi niedogodnościami wynikającymi z jego charakteru oraz czynników zewnętrznych, które wpływały na stan jego kompletności.

Dokumenty poświęcone historii KPD można zasadniczo podzielić na te, które wytworzyła sama partia, oraz na te, które powstały w wyniku działalności administracji państwowej, policji, wojska, przeciwników politycznych, takich jak NSDAP, oraz autorów wspomnień niezwiązanych bezpośrednio bądź pośrednio z partią komunistyczną. W prezentowanym artykule interesować nas będą materiały wytworzone przez samą KPD w toku jej działalności na Śląsku w latach 1919–1933.

W dotychczasowych studiach poświęconych historii ruchu robotniczego na Śląsku w okresie przed 1945 r., poruszających także kwestię ruchu komunistycznego, podstawowymi źródłami do badań były przeważnie dostępne w polskich archiwach dokumenty wytworzone przez aparat państwowy. Przykładami wykorzystania

Deutschlands – SPD), w wyniku czego powstała Niemiecka Socjalistyczna Partia Jedności (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands – SED), która sprawowała później władzę w Niemieckiej Republice Demokratycznej aż do 1989 r., kiedy to dokonała samorozwiązania. W zachodnich strefach okupacyjnych KPD reaktywowała działalność i pod tą nazwą funkcjonowała aż do 1956 r., kiedy to Federalny Trybunał Konstytucyjny uznał jej totalitarny charakter za nie do pogodzenia z demokratycznym ustrojem Republiki Federalnej Niemiec i została ona zdelegalizowana. Za pewną kontynuatorkę jej działalności można uznać Niemiecką Partię Komunistyczną (Deutsche Kommunistische Partei – DKP), która powstała w 1968 r. i istnieje do dzisiaj; zob. Alexander von Brünneck, *Politische Justiz gegen Kommunisten in der Bundesrepublik Deutschland 1949–1968*, Frankfurt am Main 1978.

² Hermann Weber, *Die Wandlung des deutschen Kommunismus. Die Stalinisierung der KPD in der Weimarer Republik*, Bd. 1, Frankfurt am Main 1969, s. 363.

³ Największym poparciem KPD cieszyła się na początku lat 30. W apogeum wielkiego kryzysu, w roku 1932, w wyborach do Reichstagu odbywających się 6 XI 1932 r. na komunistów głosowała blisko 6 mln osób (16,9% wszystkich głosów), co przełożyło się na 100 mandatów. KPD notowała tym samym coraz lepsze wyniki wyborcze, gdyż w poprzednim głosowaniu, 31 VII 1932 r., na komunistów padło 5,37 mln głosów (14,5%), co zapewniło im 89 mandatów. Wyrzuciła ich jedynie NSDAP oraz SPD. W wyborach prezydenckich na jej lidera, Ernsta Thälmana (1886–1944), oddano w I turze, tj. 13 III 1932 r., prawie 5 mln głosów (13,2%), co pozwoliło mu wejść do II tury. W dniu 10 IV 1932 r. zajął on w niej trzecie miejsce, ustępując Paulowi Hindenburgowi (1847–1934) oraz Adolfowi Hitlerowi (1889–1945); za: Tadeusz Kotłowski, *Niemcy. Dzieje państwa i społeczeństwa 1890–1945*, Kraków 2008, s. 120–123.

tego typu materiałów są artykuły Franciszka Białego *Ruch komunistyczny na Opolszczyźnie w 1933 r.*⁴, Mariana Orzechowskiego *Komunistyczna Partia Niemiec wobec problemów narodowościowych na G. Śląsku w latach 1922–1933*⁵ oraz Ryszarda Dermina *Organizacje obronne Górnośląskiego Okręgu KPD 1922–1933*⁶. Również w bardziej obszernych pracach dotyczących tego zagadnienia podstawą źródłową były przechowywane w polskich archiwach akta administracji oraz służb. Warto tutaj wspomnieć choćby o publikacjach autorstwa Franciszka Hawranka o ruchu komunistycznym na Górnym Śląsku⁷ oraz wspomnianego już Dermina i Wiesława Lesiuka o ruchu robotniczym na Śląsku Opolskim⁸. Autorzy tych prac korzystali z prasy wydawanej przez KPD jako jedyne materiału źródłowego wytworzonego bezpośrednio przez komunistów.

Na źródłach komunistycznych w postaci partyjnej prasy bazowały z kolei artykuły Joanny Nowosielskiej-Sobel *Obraz nazistów w świetle organu prasowego KPD „Arbeiter Zeitung für Schlesien” w propagandzie wyborczej 1932 roku*⁹ oraz Grzegorza Sobela *Obraz walk politycznych na przykładzie wyborów do rad zakładowych w świetle prasy NSDAP, KPD i SPD na Dolnym Śląsku w 1933 roku*¹⁰.

Badacze niemieccy podejmowali tematykę KPD na Śląsku jako część tematyki poświęconej historii politycznej regionu bądź też dziejom ruchu robotniczego w Niemczech. Godne odnotowania są tu m.in. studia Wilhelma Matulla *Ostdeutschlands Arbeiterbewegung. Abriss ihrer Geschichte, Leistung und Opfer*¹¹ oraz Helmuta

⁴ Franciszek Biały, *Ruch komunistyczny na Opolszczyźnie w pierwszych tygodniach rządów hitlerowskich*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, 21 (1966), 2, s. 318–334.

⁵ Marian Orzechowski, *Komunistyczna Partia Niemiec wobec problemów narodowościowych na G. Śląsku w latach 1922–1933*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, 16 (1961), 3, s. 327–363.

⁶ Ryszard Dermin, *Organizacje obronne Górnośląskiego Okręgu KPD 1922–1933*, „Studia Śląskie”, 42 (1983), s. 143–159.

⁷ Franciszek Hawranek, *Ruch komunistyczny na Górnym Śląsku w latach 1918–1921*, Wrocław *et al.* 1966.

⁸ Ryszard Dermin, Wiesław Lesiuk, *Na Śląsku Opolskim*, [w:] *Dzieje ruchu robotniczego na Górnym Śląsku*, red. Franciszek Hawranek, Opole 1982, s. 243–338.

⁹ Joanna Nowosielska-Sobel, *Obraz nazistów w świetle organu prasowego KPD „Arbeiter Zeitung für Schlesien” w propagandzie wyborczej 1932 roku*, [w:] *Obraz wyborów w prasie XIX i XX wieku na Pomorzu, Śląsku i w Wielkopolsce*, red. Agnieszka Chlebowska, Joanna Nowosielska-Sobel, Szczecin 2007 (Uniwersytet Szczeciński. Materiały i Konferencje, nr 74), s. 189–240.

¹⁰ Grzegorz Sobel, *Obraz walk politycznych na przykładzie wyborów do rad zakładowych w świetle prasy NSDAP, KPD i SPD na Dolnym Śląsku w 1933 roku*, [w:] *Obraz wyborów w prasie*, s. 241–258.

¹¹ Wilhelm Matull, *Ostdeutschlands Arbeiterbewegung. Abriss ihrer Geschichte, Leistung und Opfer*, Würzburg 1973 (Ostdeutsche Beiträge aus dem Göttinger Arbeitskreis, Bd. 53).

Neubacha *Parteien und Politikern in Schlesien*¹². Obaj autorzy nie korzystali jednak z dokumentów wytworzonych przez komunistów. Neubach, który opisał we wspomnianej pracy przywódców śląskiej KPD w okresie jej legalnej działalności, sięgał przede wszystkim po dokumentację wytworzoną przez niemiecki parlament oraz sejm pruski: *Reichstags-Handbuch, Handbuch für den Preussischen Landtag*, w których znajdowały się sylwetki parlamentarzystów różnych kadencji¹³. Matull z kolei, tworzący panoramę ruchu robotniczego we wschodnich prowincjach Prus od XIX aż do połowy XX w., zaledwie dotknął tematyki dotyczącej KPD¹⁴.

Trzon dokumentów śląskich okręgów Komunistycznej Partii Niemiec¹⁵ przechowywany jest w zbiorach Bundesarchiv w Berlinie-Lichterfelde, które przejęło po zjednoczeniu Niemiec zasób archiwalny po Socjalistycznej Niemieckiej Partii Jedności, spadkobierczyni KPD, posiadającej w swoim archiwum partyjnym większość dokumentacji KPD z okresu międzywojennego. W berlińskim Bundesarchiv znajdują się materiały obu śląskich okręgów KPD – Dolnośląskiego oraz Górnośląskiego. Dodatkowo akta poświęcone śląskim komunistom znaleźć można w zbiorach o rozproszonym charakterze Komitetu Centralnego KPD, a także organizacji satelickich tejże partii, takich jak na przykład Związek Czerwonych Bojowników Frontowych (Roter Frontkämpferbund – RFB), czy Związek Przyjaciół Związku Radzieckiego (Bund der Freunden der Sowjetunion).

Przedział czasowy obejmujący lata 1919–1933 charakteryzuje się nierównomiernym rozłożeniem ilości materiału źródłowego. Na fakt ten wpływ miały zarówno czynniki zewnętrzne, związane z wpływem sytuacji politycznej panującej w ówczesnym czasie w Niemczech na funkcjonowanie KPD, jak i wewnętrzne, wynikające ze stanu panującego w jej szeregach. Obie przyczyny pozostawały często w związku. Legalne funkcjonowanie partii komunistycznej na Śląsku w okresie międzywojennym można podzielić zasadniczo na trzy okresy. Pierwszy obejmuje lata 1919–1924, kiedy partia się tworzyła oraz stopniowo wkomponowywała w polityczny pejzaż Śląska. Drugi, wyznaczony latami 1925–1930, charakteryzował się rozbudowywaniem struktur partyjnych i przyrostem liczby członków. Okres

¹² Helmut Neubach, *Parteien und Politikern in Schlesien*, Dortmund 1988 (Veröffentlichungen der Forschungsstelle Ostmitteleuropa an der Universität Dortmund. Reihe B, Bd. 34).

¹³ *Ibidem*, s. 188–201.

¹⁴ Matull, *Ostdeutschlands Arbeiterbewegung*, s. 108–118, 193–194, 223–224, 228.

¹⁵ W latach 1919–1933 śląska KPD dzieliła się na dwa okręgi partyjne: dolnośląski oraz górnośląski. Jedynie w latach 1923–1924 podjęto nieudaną próbę połączenia działalności śląskich komunistów w jednej organizacji partyjnej, obejmującej obie prowincje tworzące tę część regionu Niemiec.

trzeci z kolei, którego koniec przypada na rok 1933, to czas, kiedy dyktatura nazi-stowska dokonała systematycznego, ale szybkiego zniszczenia KPD jako legalnej siły politycznej kraju.

W każdym z przytoczonych przedziałów czasowych materiał źródłowy podlegał jakościowym oraz ilościowym zmianom, a stopień jego zachowania do czasów współczesnych jest bardzo różny. W pierwszych pięciu latach istnienia struktur KPD na Śląsku zaobserwować można jego stopniowe przyrastanie. O ile dla lat 1919–1921 zachowane są w zasadzie pojedyncze dokumenty będące dziełem samych komunistów, o tyle kolejne trzy lata wykazują już znacznie większą liczbę materiału źródłowego. Miało to związek przede wszystkim z faktem, że KPD – będąca partią rozłamową, która wyłoniła się jako efekt podziału niemieckiej socjaldemokracji na umiarkowane oraz radykalne skrzydło – cierpiała na poważne braki wykwalifikowanej kadry partyjnej. Na Śląsku, w przeciwieństwie chociażby do Berlina, partia nie miała w swoich szeregach na tyle dużo doświadczonych w aktywności politycznej działaczy, aby być w stanie prowadzić sprawną pracę organizacyjną. Miało to zresztą wpływ na jej funkcjonowanie także w kolejnych latach. Oznaczało to, że komuniści musieli budować swoje struktury na Śląsku w zasadzie na „surowym korzeniu”, co w sytuacji braku dostatecznie silnej grupy odpowiednio przygotowanych funkcjonariuszy partyjnych było szczególnie trudne. Rokiem przełomowym pod względem ilości i jakości materiału źródłowego jest rok 1922, kiedy badacze zaczynają dysponować pierwszymi szczegółowymi informacjami na temat śląskiej KPD. Obejmuje ona wymianę korespondencji pomiędzy Komitetem Centralnym KPD oraz pierwsze sprawozdania dotyczące sytuacji ugrupowania w regionie. Od 1922 r. można więc próbować prześledzić rozwój osobowy oraz organizacyjny partii.

Komunistyczna Partia Niemiec była partią ludzi bardzo młodych i często słabo wykształconych. Nawet wśród przewodniczących obu śląskich okręgów próżno było szukać osób legitymujących się wyższym wykształceniem. Dla pierwszej generacji członków partii często doświadczeniem formującym ich światopogląd był okres I wojny światowej i rewolucji listopadowej, a wcześniejsze zaangażowanie polityczne było raczej niewielkie. Wielu z nich odbyło służbę wojskową w latach 1914–1918, która często „wyrывała” ich ze społeczeństwa, uniemożliwiając dalszą naukę. Jako przedstawiciele niższych warstw społecznych z różnych powodów nie byli już później w stanie nadrabiać braków w wykształceniu, co nie mogło pozostać bez wpływu na jakość sporządzanej przez nich dokumentacji.

Pewną ilustracją tej sytuacji jest wykaz członków partii uczestniczących w zjeździe Okręgu Górnośląskiego KPD w 1926 r. Najwięcej jego uczestników, na ogólną liczbę 48 delegatów, stanowiły osoby w przedziale wiekowym 30–40 lat (26 osób), 20 uczestników miało mniej niż 30 lat, a zaledwie dwóch było powyżej 40 lat¹⁶. Istotny jest również fakt, że aż 40 z nich wywodziło się ze środowiska robotniczego (przemysł), a tylko czterech było robotnikami rolnymi. Jako „klasę średnią” zaklasyfikowano czterech z 48 delegatów, a 44 legitymowało się ukończeniem szkoły powszechnej¹⁷. Teoretycznie osoby uczestniczące w spotkaniu reprezentowały bardziej zaangażowaną i związaną z działalnością partii grupę, co daje pewien obraz „materiału ludzkiego” tworzącego śląski ruch komunistyczny.

W początkowej fazie działalności KPD nie sprzyjała jej także niepewna przyszłość regionu. Szczególnie polsko-niemiecki konflikt wokół przynależności państwowej Górnego Śląska odciągał jej potencjalną bazę społeczną od walki rewolucyjnej na rzecz sporu narodowościowego. Powołanie do życia w 1920 r. Komunistycznej Partii Górnego Śląska (Kommunistische Partei Oberschlesiens – KPO), działającej na terenie utworzonej w 1919 r. Prowincji Górnośląskiej, która miała odciągnąć polskich oraz niemieckich robotników od nacjonalizmu, nie okazała się sukcesem. Dokumenty dotyczące jej powstania należą do stosunkowo niewielkiej grupy zachowanych świadectw wczesnej działalności ruchu komunistycznego na Śląsku¹⁸.

Dopiero rok 1922, jak już sygnalizowano, można uznać za przełomowy. Od tego momentu bowiem KPD na Śląsku prowadziła już regularną aktywność kancelaryjną, która umożliwia dokładniejsze spojrzenie na jej działalność. Tym samym można mówić o zdywersyfikowaniu materiału źródłowego, gdyż wcześniejsze lata działalności tego ugrupowania są możliwe do rekonstrukcji jedynie na podstawie dokumentów wytworzonych przez czynniki państwowe bądź prasy, zarówno komunistycznej, jak i niekomunistycznej. Kwestia tej pierwszej oraz jej porównanie z pozostałymi dokumentami KPD zostanie omówiona w dalszej części artykułu.

Dominującymi materiałami z lat 1922–1924 są sprawozdania z działalności okręgów oraz organizacji terenowych i korespondencja między władzami śląskiej

¹⁶ Bundesarchiv in Berlin-Lichterfelde (dalej: BAB), Kommunistische Partei Deutschlands (dalej: KPD), Bezirk Oberschlesien (dalej: BO), sygn. /RY 1/ 2018, 3, Zjazd Partii Okręgu Górnośląskiego, 14 XI 1926, k. 10.

¹⁷ *Ibidem*, k.12.

¹⁸ BAB, KPD, BO, sygn. /RY 1/ 2028, Pismo Prowizorycznej Egzekutywy Komunistycznej Partii Górnego Śląska do władz Komunistycznej Partii Niemiec, 14 XI 1920, k. 1.

KPD a Komitetem Centralnym tegoż ugrupowania w Berlinie. Szczególnie ciekawy charakter mają informacje wymieniane między czołowymi działaczami w regionie. Ukazują one bowiem skalę konfliktów rozdzierających śląski ruch komunistyczny w pierwszej połowie lat 20., których apogeum stanowił moment połączenia dolnośląskiego oraz górnośląskiego okręgu partii w jeden, obejmujący Prowincję Górnośląską oraz Dolnośląską. Regionalne napięcia były także często obecne w sprawozdaniach oraz listach wysyłanych do władz KPD w Berlinie. Ich autorzy starali się wykorzystać najwyższe czynniki partyjne w celu wyeliminowania konkurencji. Uwypuklano prawdziwe „grzechy” bądź błędy rywali, a nierzadko posuwano się do zwykłych pomówień oraz insynuacji, które miały ich skompromitować¹⁹. W pierwszej połowie lat 20. śląska KPD podejmowała próby prowadzenia systematycznej pracy kancelaryjnej. Ponowny podział struktury partyjnej na okręgi dolnośląski oraz górnośląski w 1924 r. sprawił, że atmosfera wewnątrz ugrupowania się uspokoiła, z czego szczególnie zadowoleni byli dolnośląscy komuniści, którzy uważali, że we wcześniejszym układzie byli zdominowani przez Górnoślązaków. Z początku lat 20. pochodzą też pierwsze zachowane partyjne dokumenty, które pokazują liczbę członków partii dla okręgu dolnośląskiego; w 1922 r. miał on liczyć 3098 członków²⁰, którzy działali w 60 grupach terenowych²¹.

W połowie lat 20. XX w. można zaobserwować nie tylko znaczący wzrost ilości materiału źródłowego, ale również poprawę jego jakości. Odnosi się to zarówno do większej liczby informacji, które można z niego uzyskać, jak i jego urozmaicenia oraz „poprawy technicznej” zawartości. Pod terminem tym należy rozumieć poprawienie poziomu języka autorów, większą dbałość o detale dokumentów, uporządkowanie treści oraz systematyczność prowadzenia kancelarii. W okresie tym dominowały nadal sprawozdania, korespondencja wewnątrz okręgów oraz korespondencja z Komitetem Centralnym i Biurem Politycznym KPD. Znacząco zwiększyła się także liczba druków ulotnych, które miały propagować idee komunistyczne wśród społeczeństwa. Pojawiały się również materiały szkoleniowe dla członków partii, co miało związek z rozwojem edukacji partyjnej wśród komunistów nie tylko na Śląsku.

¹⁹ BAB, KPD, Bezirk Niederschlesien (dalej: BN), sygn. /RY 1/ 2038, Pismo w sprawie Zjazdu Partii z 1923 r., k. 30–31.

²⁰ BAB, KPD, BN, sygn. /RY 1/ 2031, Sprawozdanie o stanie Okręgu Dolnośląskiego KPD na tle innych partii lewicowych w Prowincji Dolnośląskiej, 8 V 1922, k. 13.

²¹ BAB, KPD, BN, sygn. /RY 1/ 2031, Sprawozdanie dotyczące liczebności, ilości grup terenowych oraz liczby abonentów prasy komunistycznej w Okręgu Dolnośląskim KPD, 11 V 1922, k. 14.

Wątek ten jest jednym z najistotniejszych, jeśli próbuje się zrozumieć kwestię „poprawy materiały źródłowego”. Władze KPD rozumiały bowiem, że bez odpowiedniej pracy prowadzonej z aktywnym partyjnym niemożliwe będzie na dłuższą metę udane funkcjonowanie partii, które zwieńczyć wszak miało przejęcie władzy w Niemczech przez komunistów. Pierwsza połowa lat 20. naznaczona była trudnościami gospodarczymi, które przekładały się na podtrzymywanie „rewolucyjnego wrzenia” wśród członków i sympatyków KPD. Partia w samym tylko roku 1923 podejmowała próby przejęcia władzy w niektórych częściach Niemiec, na przykład w Hamburgu, Saksonii oraz Turynii²². Skończyły się one fiaskiem, zaś rok później koniunktura gospodarcza zaczęła się poprawiać, co przełożyło się na większą stabilizację sceny politycznej. Komuniści, do tej pory angażujący się w demokratyczne życie Republiki Weimarskiej niejako na pół gwizdka, nie zawsze uczestniczący w wyborach i cały czas wierzący w rychłą rewolucję, musieli zaakceptować sytuację, która wymuszała na nich przynajmniej czasowe zawieszenie otwarcie wrogiej wobec państwa działalności na rzecz skupienia się na legalnej aktywności w ramach demokratycznego systemu politycznego. Wymienione czynniki wpływały na potrzebę profesjonalizacji funkcjonowania ugrupowania.

Wzrost liczebności struktur partyjnych wymuszał staranniejsze prowadzenie partyjnej księgowości także w sferze finansowej. Partia dysponowała pieniędzmi pochodzącymi ze składek jej członków, działalności ekonomicznej, takiej jak choćby sprzedaż partyjnej prasy, a czasem otrzymywała również wsparcie finansowe ze strony władz KPD. Sprawozdania dotyczące tych kwestii dają wgląd nie tylko w bilans pieniężny działalności śląskiej partii komunistycznej, ale także pokazują, że stała się ona – pomimo występowania pewnych problemów – partią polityczną o profesjonalnym charakterze. Posiadała swój majątek, zawodowy aktyw partyjny żyjący pracą na rzecz ugrupowania oraz wyspecjalizowaną grupę działaczy administracyjnych²³.

Z czasem, podobnie jak w innych okręgach KPD na terenie Niemiec, także na Śląsku odbywały się zjazdy partii. Początkowo nie miały one charakteru cyklicznego. Stopniowo ulegało to zmianie i zjazdy stały się wydarzeniami odbywającymi się rokrocznie. W celach informacyjnych przyjęto praktykę drukowania niewielkich książeczek zawierających streszczenie każdego zjazdu. Ich treść

²² Tadeusz Kołowski, *Kryzys 1923 roku w Niemczech*, Poznań 1988 (Studium Niemcowe Instytutu Zachodniego, nr 51), s. 74–81.

²³ BAB, KPD, BN, sygn. /RY 1/2057, Sprawozdanie za kwiecień 1925 r., 21 V 1925, k. 45–46.

zawierała także podstawowe informacje na temat działalności partii, liczby jej członków, danych statystycznych, rozliczeń finansowych, komentarzy do bieżących wydarzeń. Można to interpretować jako profesjonalizację przekazu partyjnego i chęć pokazania transparentności w zarządzaniu organizacją²⁴.

Przykładem odgórnie podejmowanych działań mających stanowić wsparcie organizacyjne dla śląskich komunistów było oddelegowanie w 1928 r. do pomocy Dolnośląskiemu Okręgowi KPD Herberta Rutschkego (1905–1978), który był partyjnym specjalistą w kwestii statystyki oraz księgowości²⁵. Przywołana aktywność dawała, jak się wydaje, dobre rezultaty i rozwijała również perspektywy działalności. Komuniści w drugiej połowie lat 20. starali się stosować na wskroś naukowe metody. Interesowali się sytuacją gospodarczą Śląska i jego specyfiką społeczną. Próbowali w ten sposób zdefiniować możliwości pozyskiwania członków oraz sympatyków w różnych częściach obu śląskich prowincji. W 1925 r. sporządzili nawet raport, w którym zajęli się strukturą zatrudnienia w Prowincji Dolnośląskiej; miał on im pomóc w zidentyfikowaniu grup zawodowych szczególnie podatnych na agitację²⁶. W sprawozdawczości dotyczącej kwestii pracowniczej starali się schodzić zresztą znacznie niżej. W opisywanym okresie zaczęły powstawać zestawienia obejmujące liczbę zakładów przemysłowych w danych rejonach, zawierające również informacje na temat postępów w rozwoju działających na ich terenie komórek partyjnych.

Tabela 1. Członkowie komórek zakładowych z KPD w roku 1924.

Nazwa zakładu	Liczba zatrudnionych łącznie	Członkowie komórek zakładowych KPD
Kopalnia „Fuchs” w Białym Kamieniu	8000	143
Śląskie Zakłady Węglowe i Koksownicze w Boguszowie	4000	62
Kopalnia „Melchior” w Dzierżoniowie	3500	35
Zakłady „Meyer-Kaufmann” w Głuszycy	800	6
Zakłady „Meyer-Kaufmann” w Jedlinie	1000	23
Zakład Tekstylny „Dietrich” w Bielawie	4000	88
Zakład Tekstylny „Mentner” w Bielawie	1200	21

²⁴ BAB, KPD, BO, sygn. /RY 1/ 2018, Raport ze Zjazdu Okręgu Górnośląskiego KPD, 14 XI 1926.

²⁵ BAB, KPD, BN, sygn. /RY1/ 2066, Pismo w sprawie przybycia do Wrocławia Herberta Rutschkego, 28 XI 1928, k. 31.

²⁶ BAB, KPD, BN, sygn. /RY1/2062, Gospodarcza struktura Okręgu Dolnośląskiego, k. 29.

Nazwa zakładu	Liczba zatrudnionych łącznie	Członkowie komórek zakładowych KPD
Przędzalnia w Świebodzicach	900	8
Zakład „Concordia” w Bolesławcu	600	7
Zakłady Tekstylne „Methner i Frauher” w Kamiennej Górze	1000	36
Tkalnia „Rinkel” w Kamiennej Górze	1000	12
Zakład Tekstylny „Hamburger” w Kamiennej Górze	1000	26
Zakład Tekstylny „Exner” w Kamiennej Górze	700	16
Zakłady Metalowe Linke-Hoffmann we Wrocławiu	5000	12
Zakłady Kolejowe I, II, III, IV	3000	23
Fabryka Zegarków w Świebodzicach	1300	21
Huta „Marianna” w Chocianowie	500	20
Śląskie Zakłady Granitowe w Kostrzy	820	16
Fabryka Porcelany „Kristler” w Wałbrzychu	900	7
Fabryka Porcelany „Tielsch” w Starym Zdroju	600	3

Źródło: BAB, KPD, BN, sygn. /RY1/2062, Zestawienie liczby członków komórek zakładowych KPD, 13 XII 1924, k. 23.

Powyższa tabela, pochodząca z 1924 r., nie jest może szczególnie „fachowym” przykładem prowadzenia pracy ewidencyjnej i nie ma zbyt dużej wartości analitycznej, ale stanowi dowód na to, że wśród śląskich komunistów dokonywał się stały i zauważalny postęp w pracy organizacyjnej. W 1926 r. partia, rozwijając działalność związkową, zaczęła tworzyć również zestawienia obejmujące spisy działających pod jej egidą branżowych związków zawodowych²⁷ oraz statystykę poświęconą ruchowi strajkowemu. Robotnicze protesty badane były pod kątem jakościowym oraz ilościowym. W sprawozdaniach zwracano uwagę na to, z jaką częstotliwością i gdzie dokładnie strajkowano oraz jakie były efekty protestów. Działalność w ruchu związkowym, który uważano nie tylko za platformę przyciągania do siebie potencjalnych członków, ale również miejsce starcia z socjaldemokratami, traktowano z wielkim szacunkiem, a sam ruch postrzegano jako

²⁷ BAB, KPD, BN, sygn. /RY 1/ 2040, Sprawozdanie w sprawie pracy w środowisku związkowym, 1 V 1926, k. 40.

ważny barometr nastrojów społecznych²⁸. Najwięcej tego typu materiałów informacyjno-analitycznych występowało w okresach gospodarczego załamania, przede wszystkim w latach 1923–1924. Poprawa sytuacji ekonomicznej w drugiej połowie lat 20. sprawiła, że liczba strajków spadła i informacje na ich temat występują znacznie rzadziej. Nie zachowały się natomiast podobne zestawienia, które obejmowałyby czasy wielkiego kryzysu w latach 1929–1933.

W podobnym duchu rozpoczęto w 1925 r. tworzenie szeregu formularzy, które dotyczyć mogły najróżniejszych zagadnień przykuwających w danym momencie uwagę władz okręgów. Pytano w nich o nastroje panujące wśród szeregowych członków partii, o zmiany, jakie zauważyli oni w funkcjonowaniu struktury od 1924 r., ale także o to, na ilu towarzyszach ciążył oskarżenia prokuratorskie w związku z ich działalnością polityczną, ilu przebywa w aresztach i więzieniach²⁹. Wydaje się, że system zbierania danych badających stan struktury partyjnej oraz nastroje w nim panujące ma swoje korzenie właśnie we wspomnianej wcześniej działalności związkowej. W 1925 r. formularze dotyczyły przede wszystkim tego problemu. Stopniowo rozszerzano zakres ich stosowania. Na przykład pod koniec lat 20., z racji zauważalnego wzrostu liczebności członków NSDAP, rozsyłano do grup terenowych specjalne blankiety, na których lokalni komuniści mieli wpisywać informacje dotyczące obecności w ich okolicy nazistów, takie jak: liczba członków, sympatyków, struktury, aktywność (ze szczególnym wskazaniem na działalność SA)³⁰. Owe formularze wypełniane były przez szefów poszczególnych grup terenowych partii. Wysyłano je następnie do władz podokręgów, skąd trafiały do Biura Organizacyjnego.

W dokumentach sporządzonych przez śląską KPD znajdują się również – niestety niepełne – zestawienia dotycząc składu kierownictwa partii oraz jej struktury organizacyjnej. Czasami są to jedyne materiały pozwalające odtworzyć przytoczone wcześniej kwestie.

²⁸ BAB, KPD, BN, sygn. /RY 1/ 2061, Statystyka strajków na przełomie 1924 i 1925 r., 31 V 1925, k. 38.

²⁹ BAB, KPD, BN, sygn. /RY 1/ 2057, Formularz przesłany do grup terenowych Okręgu Dolnośląskiego KPD, 9 VI 1925, k. 52.

³⁰ BAB, KPD, BN, sygn. /RY 1/ 2059, Formularze na temat aktywności NSDAP w Podokręgu Wałbrzyskim KPD, 10 IX 1929, k. 30.

Tabela 2. Władze Okręgu Dolnośląskiego KPD wyłonione w grudniu 1928 r.

Imię i nazwisko	Funkcja i organizacja terenowa
Ernst Wollweber	Przewodniczący Okręgu, Wrocław
Karl Schirdewan	Przewodniczący KJVD, Wrocław
Margarete Hahne	Przewodnicząca RFMB, Wrocław
Arthur Dombrowski	Redaktor naczelny „Arbeiter-Zeitung für Schlesien“, Wrocław
August Reimann	Sekretarz ds. organizacji, Wrocław
Paul Adelt	Wrocław
Hermann Ammon	Wrocław
Flodur	„Przedstawiciel młodzieży”, Wrocław
Ernst Guhr	Wrocław
Oswald Scholz	Wrocław
August Habeck	Wałbrzych
Arthur Ulrich	Zgorzelec
Gustav Wiesner	Oława
Robert Kirschke	Jelenia Góra
Karl Hirsch	Świdnica
Hoppe	Legnica
Andreasca	Strzelin
Hermann Müller	Bielawa
Christian Rohens	Zielona Góra

Źródło: BAB, KPD, BN, sygn. /RY1/ 2044, Lista członków Rady Okręgu Dolnośląskiego KPD, 16 XII 1928, k. 7

Tabela 3. Podokręgi Okręgu Dolnośląskiego KPD w 1925 r.

Podokręg	Liczba grup terenowych	Liczba członków KPD
Wrocław	12	576
Wałbrzych	18	479
Góry Sowie-Kłodzko	5	169
Strzegom-Świdnica	10	325
Karkonosze	14	313
Legnica	3	61
Zgorzelec	16	273
Nowa Sól	6	121

Źródło: BAB, KPD, BN, sygn. /RY 1/ 2028, Rozwój organizacji partyjnej na Dolnym Śląsku 1924–1925, 1926, k. 25.

Lata 20. obfitują w liczne stenogramy oraz sprawozdania z posiedzeń władz obu śląskich okręgów, które pozwalają odtworzyć proces decyzyjny zachodzący na jej szczytach, meandry polityki personalnej, a także konflikty rozdzierające kierownictwo ugrupowania. Szczególne znacznie ma to podczas analizowania sytuacji towarzyszącej stalinizacji KPD związanej z przejęciem władzy w tej partii przez grupę skupioną wokół Ernsta Thälmana. Procesowi temu towarzyszyły m.in. czystki w śląskiej organizacji partyjnej, której ukoronowaniem było odsunięcie od władzy w Okręgu Dolnośląskim KPD Ericha Hausena (1900–1973) i jego zwolenników³¹.

W obu okręgach KPD pracą kancelaryjną zajmowało się m.in. Biuro Organizacyjne – Organisationsbüro (Orgbüro). Było ono lokalnym odwzorowaniem schematu funkcjonowania władz KPD, które również posiadały własne Biuro Organizacyjne³². Do jego zadań należało koordynowanie pracy struktur partii. Orgbüro było jednym z najważniejszych organów w Komitecie Centralnym oraz w poszczególnych okręgach. Miało ono należyte rozeznanie w kwestiach dotyczących na przykład spraw personalnych oraz nadzorowało pracę podokręgów KPD, a co za tym idzie *de facto* również najmniejszych nawet komórek partyjnych. To przez Biuro Organizacyjne przechodziły wszelkie raporty sytuacyjne i sprawozdania z terenu i to ono najczęściej utrzymywało kontakt z niższymi szczeblami hierarchii partyjnej. W ramach Biura Organizacyjnego funkcjonował także Oddział Finansowy (Kasseabteilung). Innym ważnym wytwórcą dokumentów był Sekretariat Władz Okręgu (Sekretariat der Bezirkleitung). To on „obsługiwał” najważniejszy organ w okręgach dolno- i górnośląskim. Sekretariat tworzył stenogramy posiedzeń ich władz oraz sprawozdania z ich przebiegu. Za jego pośrednictwem odbywała się także komunikacja z Komitetem Centralnym KPD. Zachowane stenogramy obejmują niemal wyłącznie posiedzenia rad okręgów dolno- i górnośląskiego. Najczęściej jednak decydowano się na to, aby spotkania robocze kierownictwa były dokumentowane w postaci sprawozdań. Stenogramy były formą ekstraordynaryjną, występującą z reguły wtedy, kiedy posiedzenia miały szczególnie istotne znaczenie w związku z przedmiotem obrad.

Na dokumentach wytworzonych przez śląskich komunistów często nie ma żadnej informacji o tym, kto je bezpośrednio sporządził. Czasem wskazówką może

³¹ BAB, KPD, BN, sygn. /RY1/ 2064, Informacje na temat wykluczonych członków tzw. Grupy Hausena, 1928, k. 4.

³² BAB, KPD, Zentral Komitee, sygn. /RY1/ 789, Schemat organizacyjny KPD, brak paginacji.

być podpis widniejący pod dokumentem. Z upływem lat w funkcjonowaniu obu śląskich okręgów można jednak dostrzec, że tego typu sytuacje stawały się coraz rzadsze, a na dokumentach w drugiej połowie lat 20. pojawia się numeracja oraz datowanie ich wpływu.

Poważną trudnością dla badacza podejmującego tematykę historii KPD na Śląsku jest znikoma liczba źródeł dotyczących tego ugrupowania wytworzonych przez nie na początku lat 30., a niebędących materiałem prasowym. Dotyczy to w szczególności lat 1932–1933. Nie znaczy to, że taki materiał nie istniał, gdyż nie przetrwał do współczesnych czasów. Częściowo mógł on ulec zniszczeniu podczas akcji przeprowadzanych przeciwko komunistom w okresie po 1933 r. Dochodziło wówczas do niszczenia siedzib KPD, w których znajdowała się również dokumentacja partyjna. Do takiego zdarzenia doszło na przykład w lutym 1933 r. w Prudniku³³. Część materiału źródłowego wytworzonego przez komunistów została najpewniej przejęta przez aparat państwowy podczas rewizji, które przeprowadzano podczas rozprawy z partią komunistyczną prowadzoną przez nowe nazistowskie władze. Dokumenty z początku lat 30., jako najbardziej aktualne, miały niebagatelne znaczenie dla powstającego aparatu represji III Rzeszy, który ze szczególną zjadłością zwalczał ruch komunistyczny. Część źródeł stworzonych przez KPD może się znajdować na przykład w zbiorach Gestapo. Potencjalnie ciekawym tropem badawczym jest wątek wywiezienia części materiałów do ZSRR. Na stronach dokumentów KPD można znaleźć pieczętki radzieckich archiwów, co sugeruje, że po wojnie jakaś część partyjnego zasobu ugrupowania nie trafiła do NRD. Potwierdzenie bądź obalenie tej hipotezy wymaga jednak przeprowadzenia dalszych badań.

Bacząc na specyficzny i niepozbawiony deficytów materiał źródłowy w postaci dokumentów archiwalnych, na znaczeniu w badaniach nad ruchem komunistycznym na Śląsku zyskuje prasa firmowana przez KPD. Najważniejszymi tytułami wydawanymi przez oba śląskie okręgi KPD były: „Schlesische Arbeiter-Zeitung” do 1926 r., a od tego roku „Arbeiter Zeitung für Schlesien”, uznawana oficjalnie za regionalną wersję największego ówczesnie niemieckiego czasopisma komunistycznego, czyli „Rote Fahne”, organu prasowego KPD. W istocie „Arbeiter Zeitung für Schlesien” było kontynuacją „Schlesische Arbeiter-Zeitung”, które władze postanowiły zamknąć w związku z jej antydemokratycznym przekazem uderzającym w prawne podstawy Republiki Weimarskiej. W związku z tym, że ówczesne Niemcy były

³³ Tadeusz Minczakiewicz, *Stosunki społeczne na Śląsku Opolskim 1922–1933*, Wrocław *et al.* 1976, s. 149.

„państwem prawa”, śląscy komuniści obeszlili je i założyli oficjalnie nową gazetę, która miała umożliwić im jako obywatelom realizację konstytucyjnego prawa do nieskrępowanej politycznej ekspresji. Jest to kazus powszechny także we współczesnych demokracjach, gdzie antydemokratyczne siły obchodzą często obowiązujące przepisy i wykorzystując luki prawne, kontynuują swoją działalność.

Komunistyczna prasa na Śląsku była przez cały okres swego istnienia najważniejszą tubą propagandową KPD, a jej treść odzwierciedlała oficjalne stanowisko partii wobec bieżących problemów. Analiza poszczególnych numerów i ich porównanie z dokumentami partyjnymi, których zawartość z reguły nie miała charakteru jawnego, pokazuje, jakie aspekty komunistycznej działalności partia rzeczywiście chciała uwypuklić i informować o nich opinię publiczną. Krytykowano na jej łamach przeciwników politycznych, posługując się często manipulacjami oraz zwykłymi kłamstwami³⁴. Posuwano się przy tym do dyskredytowania najważniejszych osób w państwie. Na przykład prezydent Friedrich Ebert (1871–1925) został zaatakowany zaraz po swoim zgonie w dniu 28 II 1925 r. po to, by żadnemu z czytelników nie przyszło do głowy uczestnictwo w narodowej żałobie³⁵.

Prasa wydawana przez śląską KPD operowała sensacyjnym, tabloidowym językiem. Warstwa analityczna jej treści była minimalna. Jako narzędzie propagandowe komunistyczne gazety skoncentrowane były na upraszczaniu i powtarzaniu przekazu partyjnego, tak aby każdy ich odbiorca przyswoił sobie najważniejsze elementy aktualnej linii ugrupowania. Z lubością wyszukiwano informacji o aferach obyczajowych oraz finansowych przeciwników politycznych i rozpisywano się na ich temat na pierwszych stronach³⁶.

„Schlesische Arbeiter-Zeitung”, a następnie „Arbeiter-Zeitung für Schlesien” były masowymi środkami przekazu, które stawiały sobie za cel kształtowanie światopoglądu stosunkowo licznej grupy czytelników oraz mobilizowanie ich do działania. W 1923 r. na łamach „Schlesische Arbeiter-Zeitung” wzywano na przykład do udziału w ogólnoniemieckich protestach w związku z okupacją Zagłębia Ruhry³⁷. Czasopismo pełniło zatem również funkcję integrującą, gdyż budowało poczucie wspólnoty między śląskimi komunistami a pozostałą częścią niemieckiego ruchu

³⁴ *Versprechung, Vermeidung – alles Betrug*, „Schlesische Arbeiter-Zeitung”, nr 182 z 6 V 1924, s. 1.

³⁵ *An der wahre Eberts*, „Schlesische Arbeiter-Zeitung”, nr 47 z 2 III 1925, s. 1.

³⁶ *SPD-Abgeordneter als Defraudant*, „Arbeiter Zeitung für Schlesien”, nr 283 z 2–3 XII 1929, s. 1.

³⁷ *Auf zum Protest*, „Schlesische Arbeiter-Zeitung”, nr 23 z 10 IV 1923, s. 1.

komunistycznego. Z artykułów zamieszczonych na jego łamach sympatycy KPD mogli się również dowiadywać o prawdziwych bądź wymaginowanych prześladowaniach, które spadały na ich partię, co pomagało jej kierownictwu w sterowaniu ich emocjami i budzeniu w nich poczucia krzywdy³⁸.

Komunistyczna prasa starała się tym samym tworzyć zamknięty obieg dezinformacji, który umożliwiałby objęcie jej członków i sympatyków swoistą bańką propagandową. Odseparowanie ich od alternatywnych źródeł wiadomości było niezbędnym elementem tworzenia lojalnego wobec niej środowiska. KPD była bowiem specyficzną partią, która traktowała siebie samą w kategoriach parareligijnych. Z czasem ugrupowanie to zasklepiało się coraz bardziej w dogmatyzmie, a zwiększająca się podległość wobec Międzynarodówki Komunistycznej, a co za tym idzie Związku Radzieckiego, wykluczała swobodną debatę w jego szeregach. Sprzyjało to coraz bardziej tendencjom na wskroś sekciarskim, które każdy przejaw odrębnej myśli traktowały jako karygodne odstępstwo. Nie dziwi przeto, że prasa komunistyczna nie mogła stać się opiniotwórczym medium i skazana była na rolę narzędzia brutalnej propagandy.

Komunistyczna Partia Niemiec pozostawiła po sobie dużą ilość różnorodnego materiału źródłowego. Dokumenty wytworzone przez oba śląskie okręgi tego ugrupowania liczą około 15 tys. stron. Część materiału archiwalnego dotyczącego historii tego ugrupowania w obu śląskich prowincjach znajduje się w pozostałych częściach zasobu KPD obejmujących m.in. organizacje satelickie partii czy Komitet Centralny. Nieliczne dokumenty śląskich komunistów można znaleźć także w zbiorach administracji państwowej, co było efektem działania w ich szeregach agentów policyjnych, którzy wynosili je w ramach infiltracji KPD.

Dużym utrudnieniem w badaniu dokumentów wytworzonych przez śląską KPD jest jakość techniczna zasobu, który w zdecydowanej większości znajduje się na mikrofilmach. Większość z nich jest w stanie co najmniej dostatecznym, co umożliwia ich swobodne odczytanie. Mniej więcej kilkanaście procent mikrofilmów jest jednak w stanie złym bądź bardzo złym. W tym ostatnim przypadku odbitki są tak niewyraźne, że odczytanie dokumentów jest niemożliwe. Niedogodności te nie stanowią jednak problemu na tyle dużego, aby uniemożliwić całkowicie przeanalizowanie interesującego badaczy materiału.

³⁸ *Nach dem Gnadenloss. Die Kriminalpolizei im Reichstag – Jagd nach den kommunistischen Abgeordneten*, „Schlesische Arbeiter-Zeitung”, nr 1 z 16 III 1924, s. 1.

Zdecydowanie najpoważniejszą trudnością jest niemal całkowity brak dokumentów wytworzonych przez samych śląskich komunistów obejmujący okres przede wszystkim po 1930 r. Tutaj zapełnienie luki jest możliwe głównie dzięki materiałom stworzonym przez aparat państwowy. W przeciwieństwie jednak do dokumentów partyjnych są one spojrzeniem niejako „od wewnątrz”. Koncentrują się przede wszystkim na tych aspektach aktywności KPD, które władze uznawały za antypaństwowe, na przykład działalność komunistycznych organizacji paramilitarnych lub agitacja. Pomijano przy tym szczegółowe opisy dotyczące struktury organizacyjnej partii oraz stosunków panujących w jej wnętrzu, o ile nie uznawano ich za istotne. Często zaś policja bądź wojsko nie miały do takich informacji dostępu, nawet jeżeli starały się je pozyskać. Na początku lat 30. komuniści byli znacznie sprawniejszymi konspiratorami niż dekadę wcześniej.

Badania nad materiałem źródłowym śląskiej KPD wydają się mieć potencjał rozwojowy, gdyż istnieje spora szansa, że jego część, szczególnie z początku lat 30., znajduje się w stanie rozproszonym nie tylko w polskich i niemieckich archiwach, ale również w Rosji czy Czechach. Otwiera to w przyszłości drogę do uszczegółowienia wielu aspektów działalności KPD w okresie międzywojennym, także w kontekście jej międzynarodowych relacji.

SUMMARY

The paper is devoted to the source material produced by Communist Party of Germany (Kommunistische Partei Deutschlands, KPD) in Silesia in 1919–1933, its specificity and influence on current research on the history of this party. During the 14-year period of KPD's legal activity on the German political scene, a constant process of evolution in the quantity and quality of documents it issued can be observed. Deficits in their number and quality in early 1920s were caused by organisational and cadre challenges faces by a newly established party. These problems were particularly visible in Silesia. The source material becomes more abundant and of higher quality since 1922 – as a consequence of political stabilisation and development of KPD, in which professionalisation in the organisational work became noticeable. Serious gaps in documentation reappear at the beginning of 1930s – this time not resulting from internal problems but being an effect of destruction or appropriation and dispersion of the source material after the Nazis assumed power. As a consequence of the described problems, a researcher who aims at reconstructing the history of KPD and the communist movement in Silesia is forced to use materials produced by state administration, army or police, which for parts of the 1919–1933 period are – apart from the communist press – the only surviving sources.

BIBLIOGRAFIA / REFERENCES

- Bundesarchiv in Berlin-Lichterfelde
Kommunistische Partei Deutschlands
Bezirk Niederschlesien
Bezirk Oberschlesien
Zentral Komitee
„Arbeiter Zeitung für Schlesien”
„Schlesische-Arbeiter Zeitung”
- Biały Franciszek, *Ruch komunistyczny na Opolszczyźnie w pierwszych tygodniach rządów hitlerowskich*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, 21 (1966), 2, s. 318–334.
- Brünneck Alexander, von, *Politische Justiz gegen Kommunisten in der Bundesrepublik Deutschland 1949–1968*, Frankfurt am Main 1978.
- Dermin Ryszard, *Organizacje obronne Górnos Śląskiego Okręgu KPD 1922–1933*, „Studia Śląskie”, 42 (1983), s. 143–159.
- Dermin Ryszard, Lesiuk Wiesław, *Na Śląsku Opolskim*, [w:] *Dzieje ruchu robotniczego na Górnym Śląsku*, red. Franciszek Hawranek, Opole 1982, s. 243–338.
- Hawranek Franciszek, *Ruch komunistyczny na Górnym Śląsku w latach 1918–1921*, Wrocław *et al.* 1966.
- Kotłowski Tadeusz, *Kryzys 1923 roku w Niemczech*, Poznań 1988 (Studium Niemcoznawcze Instytutu Zachodniego, nr 51).
- Kotłowski Tadeusz, *Niemcy. Dzieje państwa i społeczeństwa 1890–1945*, Kraków 2008.
- Matull Wilhelm, *Ostdeutschlands Arbeiterbewegung. Abriss ihrer Geschichte, Leistung und Opfer*, Würzburg 1973 (Ostdeutsche Beiträge aus dem Göttinger Arbeitskreis, Bd. 53).
- Minczakiewicz Tadeusz, *Stosunki społeczne na Śląsku Opolskim 1922–1933*, Wrocław *et al.* 1976.
- Neubach Helmut, *Parteien und Politikern in Schlesien*, Dortmund 1988 (Veröffentlichungen der Forschungsstelle Ostmitteleuropa an der Universität Dortmund. Reihe B, Bd. 34).
- Nowosielska-Sobel Joanna, *Obraz nazistów w świetle organu prasowego KPD „Arbeiter Zeitung für Schlesien” w propagandzie wyborczej 1932 roku*, [w:] *Obraz wyborów w prasie XIX i XX wieku na Pomorzu, Śląsku i w Wielkopolsce*, red. Agnieszka Chlebowska, Joanna Nowosielska-Sobel, Szczecin 2007 (Uniwersytet Szczeciński. Materiały i Konferencje, nr 74), s. 189–240.
- Orzechowski Marian, *Komunistyczna Partia Niemiec wobec problemów narodowościowych na G. Śląsku w latach 1922–1933*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, 16 (1961), 3, s. 327–363.
- Sobel Grzegorz, *Obraz walk politycznych na przykładzie wyborów do rad zakładowych w świetle prasy NSDAP, KPD i SPD na Dolnym Śląsku w 1933 roku*, [w:] *Obraz wyborów w prasie XIX i XX wieku na Pomorzu, Śląsku i w Wielkopolsce*, red.

Agnieszka Chlebowska, Joanna Nowosielska-Sobel, Szczecin 2007 (Uniwersytet Szczeciński. Materiały i Konferencje, nr 74), s. 241–258.

Weber Hermann, *Die Wandlung des deutschen Kommunismus. Die Stalinisierung der KPD in der Weimarer Republik*, Bd. 1, Frankfurt am Main 1969.

O AUTORZE

Kamil Frączkiewicz – absolwent Instytutu Historycznego Uniwersytetu Wrocławskiego, pracownik Biura Badań Historycznych IPN we Wrocławiu. W 2023 r. obronił pracę doktorską poświęconą historii Komunistycznej Partii Niemiec na Śląsku w latach 1919–1933. Do jego zainteresowań badawczych należą m.in. historia Niemiec, Europy Wschodniej, dzieje ruchów skrajnie lewicowych oraz skrajnie prawicowych. Adres e-mail: kamil.fraczkiewicz@onet.pl

